

Dördüncü sene

On dördüncü sayı

DARÜLFÜNUN
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

Tarihî, içtimaî, dinî, felsefî

Şubat — 1930

Istanbul — Şehzadebaşı
Evkaf Matbaası
1930

İslamda ilk fikrî hareketler ve dinî mezhepler

[13 ncü sayıdaki yazının devamı]

Bunların içinde mukabil tesir neticesi olarak İslâm dininin nüfuzu altında kalanlar ve hatta temâmile din tebdil edenler dahi olmuştur. Mahir ve âlim bir tabip olmakla (İskenderiye) medresesinin tedrisati kendisine tefviz edilmiş olan (Abdülmelik b. Ebcerekinanî); henüz hilafet makamına geçmemişken (Ömer b. Abdülaziz) in şahsiyeti önünde İslâm dinini kabuletmmişti.

Mantık, hendese, kimya ve saireye dair eserler; Arap lisanına, terçeme devrinin resmîyet ve hararet kesbetmiş olduğu zamanda yani (Abbasîler) devrinde naklolunmuş olduğundan bu kol üzerindeki tafsilât; kendimize çizmiş olduğumuz hudut haricinde kalıyor. Bundan dolayı sözü uzatmayarak dinî mezhepleri yazmağa geçiyoruz.

— 10 —

Hilâfet meselesi ilk asırda ehli İslâm arasında muhtelif fırkaların tekevvününe sebep olmuştu. Malumdur ki peygamberimiz kendilerinden sonra yerlerini işgaledecek bir zatı tayin buyurmadan vefat etmişlerdi.

Peygamberimiz irtihal buyurdıkları dakikada Sahabe kendilerine halef olacak zatın tayini meselesile karşılaştılar.

Peygamberimizi definden evvel (Ensar) (Sakifei beni Saide) de toplanarak bu hususta müzakereye giriştiler. (Ebubekir), (Ömer) ve (Ebuubeyde) ve diğerleri de bunlara yetişerek müzakereye iştirak ettiler.

Burada iki fikir tebellür etmişti:

İlâhiyat : 1

1 — Halife (Ensar) dan olmalıdır. Çünkü : peygamber (Mekke) de kendi kavmi arasında on üç sene ikametle bunları İslâma davet ettiği halde kendisinin davetine bunlardan pek az kimse icabet etmişti.

(Medine)ye hicretlerinde ise (Ensar) kendisine yardım ederek İslam dini burada inkişafa mazhar olmuş ve bu yardımla Arabistan adasını istilâ etmişti.

Bunlara mukabil ikinci fikri müdafaa edenler (Muhacirin) zümresi idi.

Bunlar da aynı iddiada bulunarak peygamberimize enevvel iman etmiş olmalarını ve Arapların (Ensar) in mensup oldukları kabilelere değil; yalnız kendilerinin mensup oldukları (Kureyş) kabilesine muta-vaat edeceklerini delil gösteriyorlardı. Uzun uzadıya münakaşalardan sonra hilafet makamına (Ebubekir) intihap edilmişti. peygamberimizin techizile meşgul olmasından dolayı bu içtimada bulunamamış olan (Ali b. Ebitalip)(Ebubekir)in intihabını kabul etmedi. bu ademi kabulden üçüncü bir rey daha zuhuretmiş olduğu bu da halifenin peygamberimizin ailesi içinden intihap olunması idi.

Peygamberimize yakın olarak amcaları (Abbas) ve amcazadeleri (Ali) vardı. (Abbas) (Bedir) vak'asında müşrikler tarafında bulunmuş olduğu gibi iman etmesi dahi teahhur etmiş olduğundan peygamberimizin ailesinden bu makam için her türlü mezizetlerle mümtaz olan (Ali b. Ebitalip) kalıyordu .

(Ali)nin bu reyini (Beni Haşim) dan bazı kimseler te'yit ettikleri gibi (Zübeyir b, el-Avvam)ve hatta (Ensar)dan bazı kimseler dahi te'yit ettiler.

Bu nazariyeler müslümanlık aleminde uzun müddet yekdigerile çarpıştılar. (Ensar) nazariyesi her ne kadar tarih sahasında iz bırakmamış ise de bunu da takip edenler vardı. (Nehcülbelâğa) şerhi [ibn-ebil-Hadid, II, S. 6] da görülen uzun bir kasidede hilâfete (Ensar)ın elyak olduğu iddia edilmektedir. (1)

Diğer iki nazariye arasındaki çarpışma islâm âlemini baştan başa işgal etmiş ve (Havaric), (Şia) ve (Mürce)nin zuhurlarını intaç eylemiştir.

(Sakife-i-beni Saide) de ki toplanma (Ebubekir)e biatle kapanmış ise de bu biat ve bu kapanma (Ali b. EBİ. Talib) taraftarlarının kanaatlerine hiç bir tesir icra etmemiştir.

Bu kanaat sahipleri bir müddet sükût ettiler. Bu sükûta (Ebu-Bekir) ve (Ömer) in göstermiş oldukları adalet dahi yardım etti .

[1] افئجن اولى بالخلافة بعده ام عبدیم حاملواالوزار [1]

Hüsiyle bunların zamanlarındaki vaki olan muharebe muvaffakiyetleri aleyhlerinde kimsenin ağız açmasına imkân bırakmıyordu.

Hilâfeti üçüncü olarak (Osman b. Affan) işgal ile kendi ailesine mensup olanlara karşı taraftarlık hissine kapılarak bunları muhtelif mahallerin valiliklerine tayin eylemiş ve meşhur (Mervan b. Hakem) i dahi kendisine sır kâtibi ittihaz etmiş idi ki bunların Arapları bu suretle avuçlarının içine almış olmaları (Beni Haşim)le (Beni Ümeyye) arasındaki cahiliyet zamanındaki eski adavetin tekrar uyanmasına sebep oldu ve (Osman b. Affan)ın son zamanlarında kendisinin hal'iyle başka birinin hilâfet makamına getirilmesi hususunda gizli cemiyetler teşekkül etti. Bu cemiyetlerden biri de (Ali b. ebi Talib)in namına hareket ediyordu ki cemiyetin en bariz şahsiyeti (Abdullah b. Seba) idi. (Yemen) yahudilerinden siyah bir kadının oğlu olmakla (İbn üs-Sevda) denilen bu yahudi mühtedisi: „ Her bir peygamberin bir vasisi vardır ve (MUHAMMED s.a) in vasisi de (Ali)dir. Resulüllahın vasiyetini icra etmeyerek vasisine muhalefet edenlerden daha büyük zalim kim olabilir? ... „ deye (Basra), (Kûfe), (Şam) ve (Mısır) da dolaşmış ve (Osman b. Affan) aleyhine icra etmiş olduğu propaganda neticesin de bu zatın şahadetine sebep olmuş idi. Bu zatın şahadetinden sonra hilâfet makamını (Ali b. ebi talip) işgal etmiş ve peygamberimizin vefatından beri intizarda bulunan kimseler nihayet kendi nazariyelerinin tahakkuku görmüş oldular. Fakat (Osman b. Affan)ın şahadetinde muhtelif cihetlerle (Talha), (Zübeyr) ve (Muaviye) gibi (Ali b. ebi Talib) i itham edenler zuhur ile bunlar (Ali b. ebi talip) aleyhine kıyam etmişlerdi. bu vaziyete karşı sahabenin büyüklerinden bir zümre de ne (Ali b. ebi Talib) e ve ne de diğer bir kimseye biat etmeyerek bitaraf kalmış idiler ki bunların en meşhurlarını (Ömer b. el-Hattab)ın oğlu (Abdullah), (Muhammed b. Mesleme), (Sa'd b. ebi Vakkas), (Üsâme b. Zeyd), (Hassan b. Sabit), (Abdullah b. selâm) teşkil etmektedirler. Bunlardan (Sa'd b. ebi Vakkas) kendisine peygamberimizin: „ Nasarasında ihtilâf zuhur ettiği zaman kılıcı Uhud dağına vurup parçaladıktan sonra hanesine girmesini ve ölümüne kadar dışarı çıkmamasını „ emretmiş olduğunu söylemiştir.

(Ali b. ebi Talib) aleyhine kıyam etmiş olanlardan (Talha) ve (Zübeyr) (Cemel) vak'asında inhiyama uğrayarak hayata veda etmiştiler. Elinde (Şam) ordusu gibi muntazam ve muti bir ordu bulunan (Muaviye) bunların en kuvvetlisi idi ki zahirde (Osman b. Affan)ın en yakın akrabasından olmakla bu zatın kanını davaya kıyam etmiş olan (Muaviye) nin dahi (Siffin) vak'asını ihdasta istihdaf ettiği gaye hilâfet makamını ihraz etmekte.

HAVARİC

“ (Havaric) mezhebinin esası yalnız kur’anı ..
“ nazar-ı-ıtibara almak ve yalnız Ona ittiba ..
“ etmektir. Bunlar kendi zanlarına göre ..
“ kur’ana muhalif olan (Recm)i ve hadd-i ..
“ sirkatteki nisabı ve muhsan olan erkekleri ..
“ kazfedenler hakkındaki hadd-i-kazfi sün- ..
“ netle sabit bulunmalarından dolayı kabul ..
“ etmezler. Ve Peygamberlerin zalim olma- ..
“ larını caiz görürler. Bundan dolayı ne ..
“ Peygamberin ve ne de kendisinden sonraki, ..
“ imamların hükümlerini infaz etmezler. ..
“ Ve [(Maide) suresinin 44 üncü ayetiyle] ..
“ (Osman b. Affan) ve (Ali b. ebi Talib)i ..
“ ve bu iki zatın taraftarlarını tekfir ederler. ..
[(İbn-i-Teymiyye) nin (El-Fürkan beyn]
[el-Hakı vel-Batıl) namındaki risalesi.S.167]

İslâm âleminde zuhur eden ilk mezhep olmakla beraber bu güne kadar mevcudiyetini muhafaza eden (Havaric) mezhebi (Siffin) vak’ası esnasında tarih sahasına çıkmıştı. Bu vak’a, (Irak) ordusuyla (Şam) ordusu arasında vaki olmuş idi ki bunlardan mağlûp olan (Şam) ordusu mağlûbiyetini telâfi için (Amr b. AS) in rey-ü-işaretiyle kargıların ucuna raptetmiş oldukları Kur’anı kerimlerini kaldırarak: “Her iki taraf arasında bu kitabın hakem olmasını, ilân etmişti. Bu hal karşısında (Irak) ordusunda bulunanların ekserisi: “Allahın kitabına icabet etmeliyiz...”, demeğe başlayarak aralarında ihtilâf baş gösterdi ki zaten (Amr b. AS) in beklediği netice de bu idi. (Amr b. AS) bu noktada muharebenin vaziyetini (Şam) ordusunun başında bulunan (Muaviye) lehine çevirmiş olduğu gibi aynı zamanda bu nokta, İslâm âleminde zuhur etmiş olan mezheplerin birincisi bulunan (Havaric) mezhebinin mebdde noktasını dahi teşkil etmektedir.

Bu hareketin ca’lî olduğunu açıktan açığa gören ve bilen (Irak) ordusu kumandanı (Ali b. ebi Talib) [Müruc üz-Zehap, C. 2, S. 23 Mısır basması] de görüldüğü veçhile (Şam) ordusunun başında bulunanların Kur’an ile münasebetleri olmadığını söyleyerek bu adi desiseye kapılmamalarını ehemmiyetle anlattıysa da bu orduda ekseriyeti teşkil eden basit ve muhakemesiz kimseler: “Allahın kitabına davete karşı icabet etmemek elimizden gelmez....”, diye bir kuvvet ve aynı zamanda büyük bir za’f gösterdiler, ve bunlardan (Mis’ar b. Fedekî) ve (Zeyd b. Husayn) ve saire (Ali b. ebi Talib) in bu bapta sözlerine ehemmiyet vermedikleri gibi kendisini (Osman b. Affan) ın akibetiyle açıktan açığa tehdit ettiler.

(Ali b. ebi Talib) in arkadaşlarından (Eşter) in (Şam) ordusunun kat'i hezimetini esnasında bu adamların ihtilâfa düşmelerini şiddetle tenkidi dahi ayrıca bir hadise teşkil ederek aralarındaki tesanüdü sıfıra indirmişti ki bu hal karşısında (Şam) ordusunun teklifini kabule mecburiyet husule gelmişti. (Şam) ordusundan haber almağa giden (Eş'as b. Kays) buradan "İki ordudan intihap olunacak birer hakemin Kur'anın ahkâmına muvafık olarak verecekleri hükmün her iki tarafça kabul edilmesi "teklifini getirdi bu şerait dahilinde Musalâha aktedilmiş ve (Şam) ordusu esasen hazır olan hakemlerini, (Amr b. As) ı ittifak ile intihap etmiştiler. (Ali b. ebi Talib) i temsil etmek üzere de uzun bir münakaşadan sonra (Ebu Musa el-Eş'arî) intihap olundu. Bu hakemler musalâhanın aktinden altı ay sonra toplanacak idiler. Yukarıda ismi zikredilen (Eş'as b. Kays) memnuniyetle (İrak) ordusu içinde dolaşarak her cemaatin müvacehesinde aktolunan bu musalâha şeraitini okuyordu. (Temim) kabilesine mensup olanların müvacehesine geldiği vakit bunlardan (Urve b. Üdeyye) hakem intihabına itirazla muhalefette bulundu. Bu diyordu ki: hakem intihabı iki taraftan hangisinin haklı olduğunu tayin içindir. Halbuki bizim haklı olduğumuzda asla şüphe yoktur. Çünkü teaddi ve tecavüz bizim tarafımızdan değil onların tarafından vaki olmuştur. Bunların teklif eylemiş oldukları musalâhayı kabul ile muhik olan tarafın tayini zımında hakem intihabı cenabıhakkın bu bapta emrine muhalefette bulunmaktır [1]. Bu sözleri [عنه] cümlesine sıkıştırarak ilk defa tahkim eden yani bu cümleyi telâffuz eden bu adam olmuştu. Bu cümle, kendisiyle aynı fikirde bulunanlar arasında büyük bir sür'atle intişar ederek ordunun her tarafından işidilmeğe başladı, ve bunlara şiar oldu. Bunlar (Ali b. ebi Talib) i olan ittifaklarını temadi ettirmek için kendisinin hakem intihabından dolayı vaki olan hatasını hatta küfrünü itirafla (Şam) ordusuna karşı vermiş olduğu sözlerini geri almasını, istiyordular.

Bu teklif müvacehesinde (Ali b. ebi Talib) fevkalâde nazik bir mevkie düşmüştü. Vermiş olduğu imzadan rücu etmesine dinin emirleri mani olduğu gibi küçük yaştanberi temiz vicdanının bir zerresini bile Allaha karşı lekelememiş olan bu zat teklif olunan küfür karşısında ne yapabilirdi?

Temamiyle intizam ve irtibatı bozulmuş olan bu orduda kardaşlar ve babalar ile oğullar birbirlerinden ayrılmıştilar. (Ali b. ebi Talib) muharebe mevkiini terkile (Kûfe) ve (Muaviye) (Şam) a avdet etmiştiler. Fakat fikren inkisama uğramış olan (İrak) ordusundan on iki bin kadar

[1] "Hucurat, suresinin dokuzuncu ayeti .

adam (Kûfe) ye avdet etmeyerek (Kûfe) köylerinden (Harura)ya gitmiştiler. Bunlar yukarıda ismi geçen (Temim) kabilesinden (Şebes b. Reb'f)yi kumandanlığa ve (Abdullah b. Kevva)yi namaz kıldırmak için imamlığa intihapla iptida,, muayyen bir zata biat edilmeyerek doğrudan doğruya Allaha biat lâzım olduğunu ve işlerin şura tarikiyle idare edileceğini,, ilân etmiştiler.

Bunlar bidayette, şiarları olan mezkûr cümle ile hakem intihabını kabul etmedikleri gibi bu cümleyi daha geniş manada alarak aynı zamanda herkes Kur'an ile kendi kendine amel ederek imama ihtiyac olmadığını dahi iddia etmekte idiler. (İbn ebi el-Hadid, Şerh-i-nehc ül-belâğa, II, s. 215.)

(Ali b. ebi Talib) mezkûr (Harura) köyünde toplanmış olmalarıyla kendilerine (Harurîye) namını vermiş olduğu bu kimselere (İbn-i-Abbas)ı göndermişti. Bu zat bunların davalarında istinat noktalalı olan mezkûr ayeti kendilerine izah ile yanılmakta olduklarını bildirdi. Bu esnada bizzat (Alib. ebi Talib) dahi gelerek (Harurîye)nin kendilerine namaz kıldırmak için imamlığa intihap etmiş oldukları mezkûr (Abdullah b. Kevva) a karşı hakemlerin Kur'anı temsil edeceklerini söyleyerek bu harekette Kur'ana bir muhalefet mevcut olmadığını ve Kur'anı temsil için hakem intihabının zarurî olduğunu vazıh bir lisanla ifade eyledi.

Şüpheleri zail olmuş olan (Harurîye) nin yarısı ve (İbn-i-Esir) e göre (III, s. 166.) hepsi (Ali b. ebi Talib) ile (Kûfe) ye avdet etmişdiler. Bunlar, (Kûfe) ye dahil olmalarını müteakip (Ali b. ebi Talib) in tahkimi doğru bulmamış olduğunu ve binaenaleyh istihzaratı ikmalden sonra (Şam) üzerine hareket azminde bulunduğunu işaa etmeğe başladılar. (Ali B. ebi Talib)in (Kûfe) minberinde bu işaları tezkibi (Harurîye) nin şiarı olan ve yukarda arapçası mezkûr bulunan (hüküm yalnız Allaha mahsustur) nidalarıyla karşılaştı.

*
*
*

“(Ehl-i-sünnet)e muhalif olan fırkalar içinde (Havaric) den daha sadık ve daha âbit diğer bir firka yoktur.

(“İbn-i-Teymiyye., nin “Minhac es-Sünne., si, III, S. 39)

Bu (Harurî) ler ve yahut şiarları olan mezkûr cümleyi ilk defa telâffuz edenleri teşkil eylemeleriyle (Elmuhakkimet ül-Ulâ) namını alan bu kimseler (Ali b. ebi Talib) e karşı tekrar muhalefetle (Kûfe)yi terketmiştiler. (Ali b. ebi Talib) bunlara yine (İbn-i-Abbas)ı göndermişti. Bunlar, (İbn-i-Abbas)ı pek büyük ihtiramlarla karşıladılar. Çok secde

etmekten alınları berelenmiş ve sırtlarındaki libasları gayet temiz surette yıkanmış bulunduğunu hasseten zikretmiş olan (İbn-i-Abbas) bunlara karşı irat etmiş olduğu bir çok delillerle (Ali b. ebi Talib) in hareketlerinin doğruluğunu müdafa etti. Ve bu müdafaaları arasında hakemler, hilâfet makamına (Muaviye) yi getirmek için mesai sarfetseler dahi (Ali b. ebi Talib) in bu makama olan istihkakını haleldar edemeyeceklerini dahi ilâve etmiş olmasına karşı bunlar, aynı iddiayı (Muaviye) nin dahi serdedebileceğini söylemiştiler ki (İbn-i-Abbas) buna karşı: "bu ikisinden hangisini hilâfet makamına lâyük görürseniz ona biat edersiniz...", diye müsait bir lisanla idare-i-keîâm etmiş olduğundan bunlardan iki bin kadar kimse kendisiyle beraber (Kûfe)ye avdet etmiştiler. Diğerleri yukarıda zikrettiğimiz (Şebes B. Reb'i) yi kumandanlığa ve (Abdullah b. Kevva)ı namaz kıldırmak için imamlığa intihap ile herkesin Kur'an ile kendi kendine amel ederek şahsî bir imama lüzum olmadığını ilân ettiklerinin ikinci günü hicretin 37 inci senesinin şevvalinde çok namaz kıldığından dolayı alını ve dizleri berelenmiş olmakla (Zu es-Sefenat) denilen (Abdullah b. Vehb b. er-Rasibi)ye biat ettiler.

Nehrevan [1] vak'ası — Hakemler toplanmış ve adi bir kurnazlıkla (Amr b. el-As) in (Ebu Musa) yı aldatması üzerine davayı kaybetmiş olan (Ebu Musa) ber hayat oldukça (Ali b. ebi Talib) in yüzüne bakmamağa yemim ile devesine binerek (Mekke) ye ve (Amr b. el-As) dahi (Şam)a avdet etmiştiler.

Bu tarihte İslâm maneviyetini üç zümreye inkisam etmiş görüyoruz. Bunların biri (Ali b. ebi Talib)in imametini kabul ile kendisinin etrafında bulunanlar diğeri de (Muaviye) yi imam tanıyanlardır. Üçüncü zümreyi de (Kureyş) kabilesinden olmayan (Abdullah b. Vehb) i kendilerine imam ittihaz etmiş olan (Havaric) teşkil ediyorlardı.

Bunlar, hakemlerin toplanıp dağılmalarını müteakip imamları (Abdullah b. Vehb) in (el-Ahbar et Tıval, s. 216.) da sureti mevcut olan bir hutbesi üzerine kendilerine muhalif olanlara karşı harekete gelmeğe karar verdiler.

(Basra)haricîleri dahi bu karardan haberdar edilerek (Cisr-i-Nehrevan) da toplanmağa başladılar. (Ali b. ebi Talib) hakemlerin kitaba muvafık hareket etmemiş olduklarına dair bir hutbe irat ile (Şam)lılar ile harbe hazırlanmak için emir verdi, ve (Cisr-i-Nehrevan) da toplanmış olan (Havaric) i de kendine iştirake davet eyledi. (Havaric) (Ali b. ebi Talib) in bu davetine iştirak etmedikleri gibi kendisine

[1]. (Bağdat) tan eski (Vasit) şehrine kadar devam eden eraziye verilen isim olup (İskâf), (Cerceraya) ve (Safiya) gibi beldeleri ihtiva eder.

karşı eski iddialarında yani hakem intihabından dolayı kâfir olmuş olduğunu itiraf ile tevbe etmesi ve bundan sonra (Şam) lılar üzerine gidilmesi hakkında ısrar gösterdiler. Bunlardan ümidini kesmiş olan (Ali b. ebi Talib) mevcut kuvvetiyle (Şam) lılar ile harbe karar vermiş iken (Basra)haricilerinin, (Kûfe) haricîleriyle (Cisr-i-Nehrevan) da toplanmak için yola çıktıkları vakit yolda ika etmiş oldukları cinayetleri haber alarak tahkik için bir zatı göndermiş ve bunlar bu zatı dahi öldürmüş olduklarından (Şam) lılardan evvel (cisr-i-nehrevan)da müçtemi bir halde bulunan(havaric) galesi berteraf edilmek zarureti hasıl oldu.

(Ali b. ebi Talib) ordusuyla bunlara tekarrup ettiği vakit gaileyi sulhan berteraf etmek için gerek bilvasıta, gerek bizzat pek çok uğraştı, ve hakemlerin intihabından dolayı Kur'ana asla muhalefet edilmemiş olduğu hakkında izahat verdi, ve (Sıffin) günü mızrakların ucunda Kur'an-ı-kerimi refettikleri zaman bunun bir hile olduğunu ve muharebeye devam olunması lüzumunu söylediği halde kendisine muhalefet edenlerin yine kendileri olduklarını söyledi, ve son söz olmak üzere Kur'ana muhalif harekette bulunmuş olan hakemlerin vaziyeti tebdil etmediklerini ve (Şam) lılar ile aralarındaki hal-i-harbin devam ettiğini söyleyerek bunları kendisiyle müttefiken harekete davet etti. İnat ve ısrarları muhakeme kabiliyetlerini temamiyle körletmiş olan bu insanlar kendilerine verilen izahatı dinlemeyerek (Ali b. ebi Talp)e karşı harp vaziyeti aldılar. Bu zat, bnnlardan (Kûfe) ve ya (Medayin "Bağdat civarında kadim bir şehir idi ki bu gün meşhur Eyvan-ı-Kisra harabesi bu şehrin mebanisinden idi,")e çekilenlerin ve ya (ebu Eyyub el-Ensari)nin elindeki bayrağın altına iltica edenlerin emin olduklarını ilân ettirdi. Yüz kadar haricî iltica etti [(El-Ahbar et-Tıval. S. 225)e nazaran bin kişi iltica etti] ve bunların reislerinden (Fervetıbnı Nevfel) kendi vaziyetlerinin meşruiyetinde şüphe ederek beş yüz arkadaşıyla [(Bendenicin-"Nehrevan,,ın nihayetinde dağ tarafında bir beldedir - "Mucem ül-Büldan,,)]e müteveccihen havariciden ayrıldı.

Harp başlamış olmak için (Ali b. ebi Talib)in emriyle (Havaric) tarafından vaki olacak hücumu intizar olunuyordu. Nihayet iki bin kişiye yakın olan Havaric tarafından beklenen şiddetli bir hücum vaki oldu. Az bir müddet zarfında (Havaric) kâmilên mağlûp olup içlerinden yalnız dokuz kişi müstesna olmak üzere imamları ve sair ileri gelenleri dahil oldukları halde hepsi maktul düştüler.

(Şehristanî)ye göre bu dokuz kişiden ikişer tanesi (uman),(Kirman), (Sicistan) ve (Elcezire)ye ve biri de (Yemen)deki (telli mevzen)e gitmiş ve bu mahallerdeki Haricîlik bunlardan intişar etmiştir.

(Siffin) vak'ası eşnasında teşekkül ile (Harurîye) ve (Elmuhakkim) tülulâ) namını almış olduklarını söylemiş olduğumuz (Havaric)in birinci tabakası bu (Nehrevan) vak'sıyla hitam buldu.

(Elmuhakkimet ül-Ulâ) muakkipleri — (Nehrevan) vakasının da arkadaşlarından ayrılanlar ve (ebu Eyyup el-Ensari) nin açtığı bayrağa iltica edenler ve (Kûfe)de kalıp mezkûr vak'aya iştirak etmemiş olan haricîler nedamet ketirerek (Müstevrid)[1] ebiatle kıyam eylediler.

(Ali ibn. ebi Talib) bunlara dahi (ibni Abbas)ı göndermiş ve bunlar dahi (ibni Abbas) ile kısa bir munazara neticesinde mağlûp oldukları halde hakka rücu etmemekte inat ve ısrar etmiş olduklarından reisleri mezkûr(Müstevrid) ve bir kaç arkadaşından mada (Ehl-ün-Nuhuyle) denilen bu haricilerin cümlesi harp meydanında terk-i-hayat eylediler. Bunlardan başka(Muhakkime-i-ulâ)muakkiplerinden (Ali ebini ebi Talib)e karşı muhtelif mahallerde muhtelif kimselere kıyam eylemişlerse de bunların hareketleri de mağlûbiyetle neticelenmiştir.

(Ali b. ebi Talib)in şehadetinden sonra (Kûfe)de büyük oğlu (Hasan b. Ali)ye biat edilmiş vebu zatın (Muaviye) ile musalâhaya mecbur olması üzerine (Muaviye) hilafet makamını işgal eylemişti.

(Muaviye)ye karşı da (Muhakkime-i-ulâ) muakkipleri tarafından muhtelif kıyamlar vaki olmuştu ki bu kıyamlara (ebu meryem) (Katami) ve (Kûhhayle) gibi (Havaric)in meşhur kadınları da iştirak etmişlerdir.

(Basra) haricîleri de hicretin kırk beşinci yılında buraya (Muaviye)nin vali tayin etmiş olduğu (Ziyad b. Ebih)e karşı kıyam ile (Siffin) vak'asında en evvel hakem intihabına (عبدالله بن مسعود) deye tahkim etmiş olduğunu söylediğimiz (Urve b. Üdeyye)nin kardeşi (ebu bilâl Mirdas b. Üdeyye [2])yi kendilerine reis intihap etmişlerdi. Bunların (Ziyad)ın

[1] Bu (Müstevrid) umumiyetle haricîler gibi çok çok namaz kılar ve pek çok ibadet eylerdi. Vaaz ve nasihata ait olan sözleri mahfuz olup içlerinde pek güzel olanları da vardır. Ben kendi sırrımı dostuma söyleyip de dostum tarafından ifşa edilmiş olduğunu duyarsam, dostumu değil kendimi levmetmeliyim. Çünkü: sırrımı dostumdan evvel bana hıfz etmek düşerdi. Ve: insanların ayıplarını söyleyen adam o ayıpların evvelâ kendisinde bulunduğunu itiraf etmiş demektir. Çünkü: her cins ayıpları ancak o cins ayıplar kendisinde bulunan kimseler bilirler.. sözleri bu cümledendir.

(İbni esir) (havaric)in (müstevrid) e biatlerini (aliybni ebi talib) in şahadetinden sonra hicretin kırk ikinci senesi cemaziyelahrın da zikr etmektedir.

[2] Bu zat (Ali b. ebi Talib) ile (Siffin) muharebesinde bulunmuş ve hakem intihabından dolayı (Havaric)e iltihak ile (Nehrevan) vak'asında (Ali b. ebi Talib)e karşı muharebe eylemişti. Fakat bu zatın (ali b. ebi Talib)in büyük oğlu (Hasan)a: "ben (Havaric) den değilim, ben yalnız senin pederinin dini üzereyim... .." deye mektup yazmış olduğunu iddia ile Şiiler bunu kendilerinden addettikleri gibi (Mutezile) dahi bu zatı kendilerinden addederler. Bu zat, İslam fırkaları içinde kendileri ile beraber kadınlarının dahi harbe iştiraklerini tecviz eden yegâne fırka olduğunu.

oğlu (Ubeydullah)ın bu şehirde valiliği esnasında (Basra)dan çıkmış ve bu valinin bunların üzerine göndermiş olduğu kuvvetleri defeatla mağlûp etmişler.

(Havaric) in (Ezarika) ve (Necadat) namlarıyla ikiye ayrılmaları :

“ (Havaric) e gelince “ bünların mezhep-
“ lerinin umdesi küfr-ü-imanın ne olduğu “
“ ve kime mümin ve kime kâfir denileceği “
“ bahislerle vaid ve imamet meseleleridir. “
(İbn. Hazm, 11, S. 113)

(Basra) valisi mezkûr (Ubeydullah) (ebu bilâl Mirdas b. Üdeyye) ve arkadaşlarını istisale muvaffak olduktan sonra (Havaric)i temamiyle imha etmeh üzere faaliyete girmiştir. Bunlardan (Nafi b. el-Ezrak) ile bir çok arkadaşları (Mekke)de kendisine biat edilmiş olan (Abdullah b. ez-Zübeyr)e müracaata karar verdiler. (Abdullah b. ez-Zübeyr) bunlara hüsn-ü-kabûl göstermişse de bilâhare kendi pederi (Zübeyr)in (Cemel) vak’asında bunlara karşı (Osman b. Affan)ın kanını dava edenler arasında bulunmuş olmasından dolayı oğlu bu (Abdullah)ın kendi pederi hakkındaki fikrini sùallerine karşı bu zatın kendi fikirlerine muhalif olarak [1] vermiş olduğu cevap (Havaric)i memnun etmediğinden bunlar (Mekke)yi terketmişlerdi. bunlardan mezkûr (Nafi b. el-Ezrak) ve (Abdullah es-Saffar) ve (Abdullah b. İbad) ve (Hanzalâ b. Beyhes) ve (benül-Mahuz) denilen üç kardeşler tekrar (Basra)ya avdet etmiş idiseler de (ebu Talût Salim b. Matar) ve (Abdullah b. Sevr-ebu füdeyk) ve (atiyye eb. esved) (Yemame)ye gitmişlerdi.

(Basra) ehalisi valileri bulunan (Ubeydullah) aleyhine kıyam etmiş ve vali dahi bunlara karşı kullanmak üzere umumiyetle mahbusları salıvermişti. Bu mahbuslar arasında bulunan dörtüzdü kadar haricî (Basra)ya dönmüş olan (Nafi b. el-Ezrak)a iltihak etmiş ve bunun etrafında bir kuvvet teşkil eylemişler. (Basra) şehrinde sükûnet iade edilince (Nafi) burada duramayıp (Ehvaz)a çekilmişti.

(Taberî)nin hicrî altmış beşinci yıl vukuatı sırasında zikrettiği veçhile aralarında bir ihtilâf ve manevî bir ayrılık olmayan (Havaric) burada fikir ve içtihatça ikiye ayrılmıştılar. Şöyleki : (Havaric) den (Yemen)li bir kadın yine (Havaric)den bir köle ile evlenmiştiler. Bu izdivaca razı olmayan kadının ailesi bu kadını zevcinden zorla boşat-

---

gördüğümüz (Havaric) e muhalif olarak kadınların harbe bu iştiraklerini tecviz etmediği gibi halkın yollarını keserek kendilerine tearruzu dahi caiz görmezdi.

[1] (ebu Bekir) ve (Ömer) haklarında tazimkâr olan (Havaric) (Osman b. affan)ın dahi on iki sene devam eden hilâfetinin ilk nısfında kendisinin hilâfetini kabul ile hakkında hürmette bulunurlarsa da ikinci nısfındaki hareketından dolayı kendisinden teberrî ederler.

tırarak kendilerinden bir erkeğe tezviç edeceklerini söylemeleri üzerine kadın, zevcine (Nafi b. el-Ezrak)ın yanına muhaceret etmelerini teklif ettise de zevc muhacereti kabul etmediği için kadını boşamağa mecbur olmuş ve kadın kendi rızası hilâfında olarak ailesi tarafından (Havaric)den olmayan bir erkeğe tezviç edilmişti. Bu hadise üzerine (Yemen)li hariciler (Nafi b. el-Ezrak)a müracaatla kendisinden fetvâ istemiştiler.(Nafi) in yanındakilerden biri (nafi) bir cevap vermezden evvel derhal şöyle söyledi : “ biz „ bu gün (Medine)ye hicret etmiş olan sahabe menzilesindeyiz . Onlardan ayrılmak ve onlara iltihak etmemek kimse için caiz olmadığı gibi bizede hiç bir kimsenin iltihak etmemesi caiz değildir . her şeyden evvel bunların da bize iltihak etmeleri lâzım idi...”

Başta (Nafi b. el-Ezrak) olduğu halde bir kaç kişiden mada hepsi bu fikir ve itikada iştirak ettiler ki bu itikat (كاد) den yani haricilerle aynı itikatta oldukları halde kıyamla iştirak etmeyenlerden ve (Takiyye) gösterip mensup buldukları hariç mezhebinin gizleyenlerden Teberriyi ihtiva ediyordu. Halbuki bunların selefleri olan (El-muhakkimât ül-ulâ) (Ka'd) den (Takiyye) gösterenlerden teberri etmiyorlardı .

Bunlar aynı zamanda kendilerine iltihak etmeyenleri tekfir etmek ve kendilerine iltihak edenleri de imtihana çektikten sonra [1] kabul etmek gibi ayrılıklar dahi ihdas ettiler. Bu ihtilâfları bizzat (Nafi b. el-Ezrak) ın ihdas etmiş olduğunu söyleyen müelliflerde vardır .

Bunlar kendilerinden olmayanlara müşrik nazarıyla baktıklarından kendilerinden olan (Kaad) dahil olduğu halde müslümanlar hakkında müşrik muamelesini tatbik ederler. Yani müslümanların aralarında oturmağı ve şahadetlerini kabul etmeğı caiz görmedikleri gibi kız alıp kız vermezler, ve de kendilerinden olmayan hiç bir kimseye miras vermedikleri gibi hiç bir kimseden de miras almazlar ve muhalif olanları çoluk çocuk, kadın, ihtiyar, alil demeyip bilâ istisna katlederlerdi [2].

Bunlar, yukarıda söylediğimiz maddelerden başka şunları dahi ihdas etmiştiler :

1 — Kendilerinden olmayan ehl-i-İslâmın hepsi cehennemliktirlér.

2 — Umumiyetle ehl-i-İslâm Arap kâfirler gibidirler. Yani kendilerinden cizye kabulüne mesâğ olmayıp ya İslâm dinini [(Havaric) mezhebinin] kabul ederler, veya öldürülürler .

3 — Kendilerinden olmayan ehl-i-İslâmın kestikleri yenilmez .

(1) Bunlar; kendilerinden olduğunu söyleyenleri kendilerinden olmayan bir esiri katlettirmek suretiyle imtihan ederlerdi .

(2) Muharebede kadınlar ve çocuklar, aliller ve ibadete hasr-ı-nefs etmiş olanların katledilmeleri İslâm dininde memnudur .

4 — Müşrikler [Ehl-i-İslâmı kasdeder] e karşı olan muahedelere sadık kalmamak helâldir ve bunların emanetlerinin tediye edilmemesi de helâldir.

5 — Darı-İslâmda [kendilerinin buldukları mahalde] İslâm dini izhar etmiş olanların Allahın rızasına mazhar olduklarına şahadet edilir .

6 — Büyük günah işlemiş olan kimseler kâfirdirler. Ebedî cehennemde kalacaklardır .

7 — Hıristiyan, Yahudi ve Mecusîlerin zimmi olmasalar dahi öldürülmeleri caiz değildir .

8 — Yalnız Kur'an ile amel edilir .

9 — Ahkâmda içtihat caiz değildir .

Bunlar yalnız Kur'an-ı kerimi nazar-ı itibara alarak Sünneti ihmal edi yorlardı. Zira bunlar Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi Peygamberlerin zalim olmalarını caiz görüyor ve bir peygamberin bisetinden evvel ya sonra kâfir olmasını tecvîz edi yorlardı ve diyorlardı ki ; Peygamberlerin küçük günahları irtikâp edeceklerine kail olanlar vardır. Bize göre günahlar büyük ve küçük günahlar deye ikiye ayrılıp aralarında bir taksim gözetilmemiş olduğundan her hangi bir günahı irtikâp etmiş olan kimse bilâistisna kâfir olmuş olur ki bu tamim Peygamberleri dahi ihtiva eder. "Bundan dolayı Kur'anın mücmel olan ayetlerini tefsir eden hadislerden mada Kur'anda mevcut olmayan bir hükümü muhtevi hadisleri ihmal ederlerdi . Binaenaleyh Kur'anda mevcut olmayıp sünnetle sabit olmuş olan (Recm)i ve muhsan erkekleri kazfedenlere hadd-i-kazf tatbikini ve hadd-i-sirkatteki nisabı Kur'ana muhalif addederek iskat ve ihmal ederler [Makalat-ul-İslamiyyin) - c. 1 . s 95] da görüldüğü veçhile (havariç)ten (orcaride) ve (Mezmunîyye)nin İnsanin kendi oğlunun kızı ve kızının kızı kardeşinin ve kardeş oğullarının kızları ile izdivaç etmesini caiz görmeleri dahi bu izdivaçların hürmeti kur'anda zikredilmemiş olmasından dolayıdır. [1]

(Nafi b. el-Ezrak)ın ihdas ettiği bu maddelerde dolay (Havaric) den bazıları kendisinden ayrılmışlardı ki (Müberred) ve (İbn : Esir) e göre bunlardan biri de (Necdet b. Amir) idi' (Necde) (Nafi) e karşı (Takiyye) nin cevazını ve (Kaad) den teberrinin caiz olmadığını ve kendilerine iltihak edenlerin imtihanları icap etmeyeceğini müdafaa etmişti. (Nafi b. el-Ezrak) ı terkedenler (Necde) ye biat ile (Yemame)

(1) (İbn. Esir) tarihinde C. 8, S. 82, Mısır basması, 1301 h. görüldüğü veçhile (Salih b. Mahmud) namındaki harici (Sencar) da verdiği bir hutbede نشولى الشيخين ونبراً من الخبيثين ولا يرى المصح - (ebu Bekir) ve (Ömer) e taraftarız . (Osman b. Äffan) ve (Äli b. ebi Talib) den teberrileriz ve ayaklarımıza geyinmiş olduğumuz mest üzerine meshvermeği caiz görmeyiz-demıştiki bunun mest üzerine meshi caiz görmemesi meshin sünnetle sabit olmasından dolayıdır .

ye gelmiş ve yukarıda (Abdullah b. Sevr-ebu Füdeyk) ve (Atiyye b. Esved) ile (Yemame) ye ayrılmış olduğunu söylediğimiz (ebu Talût Salim b. Matar) ile birleşmiştiler.

Buraya vürutlarında evvelce (ebu Talût Salim b. Matar) a biat etmiş olanların cümlesi (Salim b. Matar)dahi dahil olduğu halde otuz yaşlarında bulunan genç (Necde) ye biat ettiler, ve bu suretle (Ezarika) ya karşı (Necedat) fırkası teşekkül ile (Havaric) ikiye ayrılmış oldular .

(Necde) buradan (Nafi b. el-Ezrak) a (Kaad) den teberrisi ve muhaliflerin çoluk çocuklarının katillerini tecviz etmesi ve emanetlerinin adem-i-tediyesini istihlâl eylemesi hususlarında kendisine itirazı havi uzun bir mektup gönderdi .

(Necde) nin bu itirazlarına cevabı havi (Nafi) de kendisine uzun bir mektup yazdı isede yekdiğerlerini ikna edemediklerinden (Havaric) arasındaki bu inkisam bertaraf edilemedi.

(Necedat) a göre :

- 1 — Takiyye caizdir .
- 2 — (Kaad) den teberri olunmaz.
- 3 — Dar-ı-hicrete [kendilerinin bulunduğu mahalle] iltihak edenler imtihan olunmazlar .
- 4 — Muhaliflerin çoluk ve çocuklarını öldürmek caiz değildir .
- 5 — Muhaliflerin emanetleri istihlâl olunmaz .
- 6 — Din, Allah-ü-tealâyı ve Peygamberleri bilmek ve Allah-ü-tealânın emirlerini ve nehiyelerini icmalen ikrar eylemektir. Bunların gayrisinde cehalet makbul bir mazeret teskileyler [1], ve binaenaleyh bir haramı cehaletinden dolayı içtihat tarikiyle helâl addeden kimse mazur addedilir .

Müslümanların canlarını ve mallarını istihlâl etmemek ve gasbı tahrir etmek de dinden maduttur .

7 — Ahkâmda içtihat caizdir ve bu hususta hata eden kimsenin azaba düşer olacağını söyleyenler kâfir olurlar .

8 — Dar-ı-hicrete iltihak etmekte ağır davranan kimseler munafigtirlar

9 — Muvafıklardan olan canilerden teberri olunmaz. Allah-ü-tealâ her halde kendilerini cennete koyacaktır .

10 — Küçük günahta ısrar gösterenler müşriktirler .

11 — İsrar göstermeyerek zina eden ve hırsızlık edenler müslimandırlar .

12 — (Nafi b. el-Ezrak) a biat etmiş olanlar kâfirdirler .

13 — İmama asla ihtiyac yoktur. Herkes kendi kendine adl-ü-na-

[1] Bundan dolayı kendilerine (Necedat ül-Azire) tesmiyâ olunur .

safetle harekete mecburdur. Adl-ü-nasafetle hareket temin edilmediği takdirde imam nasbedilir.

(Havaric), (Ezarika) ve (Necedât) tan başka bu güne kadar mevcudiyetlerini muhafaza etmiş olan (İbadiyye) ve (Sufriyye) fırkalarına dahi ayrılmıştı ki mecmuu yirmiye varan (Havaric) fırkalarının daima kitaplarda isimleri geçen meşhurları bunlardır. Bunlardan başka küçük fırkaların cümlesi (Sufriyye) den ayrılmıştırlar.

(İbadiyye) (Ezarika) gibi muhalifleri haklarında şiddetli muameleleri tecviz etmezler. Bunlarca haricilerin haricî olmayanlarla-her ne kadar kâfir iseler de, müşrik olmadıklarından-izdivaçları ve miras alıp vermeleri caizdir. Bunların reisleri olan (Abdullah b. İbad) hicretin ilk karnının ikinci nısfında zuhur etmiş ve halifeye karşı müsalemet-kâr hareket etmişti.

(Sufriyye) nin reisi olan (Ziyad b. el-Esfer) in ekseri tealimi (Ezarika) nın tealiminin aynı idi.

(İbadiyye) nin tealimi berveçhi ati idi :

1 — (Muhakime-i- ulâ) umumiyyetle tevelli edilir. Huruç edenleri müstesna.

2 — Ehl-i-salâttan olan muhalifler kâfir iseler de müşrik değildirler. Binaenaleyh münakeha ve müvareseleri helâldir,

3 — Harp zamanından başka bir zamanda muhaliflerin ellerindeki silâhları ve hayvanları alınmaz, haramdır.

4 — Muhaliflerin darı; dar-ı-tevhittir. Sultannın ikamet ettiği mahal müstesna...

5 — Muhaliflerin kendi aleyhlerindeki şahadetleri caizdir.

6 — Yol kesmek ve muhaliflerin önlerine çıkarak kendilerini öldürmek haramdır.

7 — Büyük günah irtikâp edenler müvehhittirler, mümin değildirler ve kâfir-i-nimet olup kâfir-i-millet değildirler.

8 — Her taat imandır.

9 — Zina ve hırsızlık edenler hadd-i-şer'î tatbik edildikten sonra tevbeye davet edilirler. Eğer tevbe etmezlerse öldürülürler.

10 — İstitaat fiil ile beraberdir.

11 — Kulların fiilleri ihdas ve ibda itibarile Allahın mahlûku ve hakikat olarak-mecaz değil-kulların müktesebidir.

12 — İmama (emir ül-müminin) denilmediği gibi kendilerined (muhacir) tesmiye edilmez.

13 — Baliğ olmayan çocukların velâyetleri vacibtir. Yani bunlardan teberri olunmaz.

(Sufriyye) nin tealimi de şunlardı :

1 — Kıtale iştirak etmeyen (Kaat) tekfir olunmaz.

2 — Recm iskat ve ihmal olunmaz.

3 — Müşriklerin çocukları kâfir değildirler.

4 — (Takiyye) kavlen caiz ise de filen caiz değildir.

5 — Şer'in nehyetmiş olduğu işlerden hakkında hadd-i-şer'i bulunan bir işi irtikâp etmiş olan kimse kâfir olmaz ve binaenaleyh kendisine kâfir denilmez. Yalnız irtikâp etmiş olduğu iş ile kendisine isim verilir. Meselâ zina eden kimseye (zani) ve hırsızlık yapan kimseye (sarik) denilir. Kafir denilez.

6 — Hiç bir suretle telâfisi mümkün olmadığından dolayı hakkında bir hadd-i şar'i bulunmayan bir günahı irtikâp eden kimse kâfir olur ve binaenaleyh kendisine kâfir denilir.

7 — Kendimizce mümin isek de Allahın yanında imandan çıkıp çıkmadığımız bizce malûm değildir.

8 — Şirk iki türlüdür : Biri şeytana taat, diğeri putlara ibadettir. Küfür de iki türlüdür: biri nimete karşı küfür diğeri de rübubiyeti inkâr suretiyle Allaha karşı olan küfürdür. Beraet de iki suretle olur: biri şer'i hududu istilzam eden bir günahı irtikâp etmiş olan kimselerden beraettir ki bu, sünnettir. Diğeri de Allahı inkâr edenlerden beraettir ki bu da farzdır.

(Havaric)in seciyesi:

(Hvaric)in teâlimini kabul etmiş olan kimselerin ekserisi bedevî Araplar idi. Hilâfet hususundaki demokratik pirenşiplerini yani halifelige her hangi bir müslimin lâyük olduğunu kabulleri, Arap olmayan bazı kimseleri dahi kendilerine cezbetmişti. Bunlar hilâfete olan nazarları itibariyle (Şübûye)den olmalarıyla beraber cinsiyetlerinde fevkalâde taasupları olduğundan Arap olmayanlara istihkar nazarlarıyla bakmakta idiler.

(Havaric) tarihini mutalea eden kimseler bunların pek çok ibadet etmekle temeyyüz ettiklerini görürler. Bunlar; bilâistisna yalancılıktan ve açık günahlar irtikâp edenlerden teberri ederler. İçlerinde hırsızlık ve saire gibi kütülükler yoktur.

İtikatları uğurunda hayatlarını istihkar eder ve bu hususta emsalsiz ihlâs gösterirlerdi. Hüsn-ü-niyet taşıyan bu bedeviler cehaletleri saikasıyla tenakuzlara düşüyorlardı. (Basra) haricîleri (Nehrevan) muharebesine gitmek üzere iken yolda rasgeldikleri sahabeden (habbab b. el-Erett) in oğlu (Abdullah) namındaki zatı bilâsebep şehit etmiş

oldukları halde kendilerinden birinin ağaçtan düşmüş olan bir hurmayı ağzına almasını caiz görmeyerek hurmayı ağzından attırmış idiler. Aynı zamanda içlerinden birinin bir zimmîye ait olan bir dömuzu öldürmesinden dolayı bu adama: "sen yer yüzünde fesat icra ediyorsun,, diye darılarak bu zimmîyi bulup hayvanının semenini vermiştiler.

Bunların; kadınları dahil dahil oldukları halde âlemde göstermiş oldukları şecaat cidden fevkalâdedir. Tarihleri baştan başa bir hamaset ve şecaat destanıdır. (Emevî) devletine karşı bunlar büyük bir tehlike teşkil etmiştiler . Bunların bazı muharebelerdeki muvaffakiyetleri bu devletin hayatını tehdit etmişti. Bunlarda Arap bedevîliği tabiatı yani bir vahdet teşkil edemeyerek muhtelif kollara ayrılmak ve yekdiğerleriyle çarpışmak nakırası olmasaydı (Emevî) devletini ortadan kaldıracaklardı.

Dindeki şiddetleri ve itikatlarındaki ihlâsları bunlara gayet kuvvetli ilhamlar vermiş olduğundan kendilerine mahsus pek temiz bir edebîyat vücade getirmişlerdir. İçlerinde pek çok şairler ve hatipler yetişmiştir [1].

(Sufrîyye) nin hatibi, mütekellim; müellifi ve müftisi olan (Imran b. Hittan) aynı zamanda (Havaric) şairlerinin en meşhurdur. (Yakut)un (irşadında C. 6, S. 139) görüldüğü veçhile bunun şiirleri bir divanda cemedilmişti.

(Egani) de, (Cahiz)in (el-beyan vet-Tebyin) inde (Müberred)in (el-Kâmil)inde bunların bir çok hatiplerinin hutbeleri ve şairlerinin şiirleri mevcuttur .

(Tarih) ve (Muhadarat) kitaplarında bunların şecaat ve hamasetlerine dair pek çok hikâyelere tesadüf olunur .

(Tahert) te (138h.) de zuhur ile (297h.) de munkariz olan (beni Rüstem) ve (155 h.) de zuhur ile aynı senede yani (297 h.) de munkariz olan (beni Midrar) (Havaric) in teşkil etmiş oldukları hükûmetlerden olduğu gibi (1278 h.) de (Maskat) imamlığından ayrılmış olan bugünkü(Zengibar) hükûmeti de mezheben (Havaric) in (İbadiyye) fırkasına mensuptur .

(Trablus) daki (Cebel-i-garbî) ehalisi ve (Cirbe)-Kâbes kurbundaki adalılar (Havaric) dendirler . Muhtelif yerlerde bu mezhep erbabının dört milyon kadar olduklarını söyleyenler vardır .

[1] (Cezair)deki (Kostantine)de bir medrese müdürü olup 1907 de vefat eden (Montiliniski) namında bir zat (Havaric) edebîyatı hakkında tetkikler yapmıştır.

Ş i a

“ Şiaya gelince onların davaları imamet ile „
“ sahabenin hangisinin diğerlerinden efdal „
“ olduğunu tayine munhasırdır. bu iki „
“ mes'eledenbaşka meselelerde diğer fırka „
“ lararasında oldu-ğu gibi bunların arasın- „
“ dada ihtilâf vardır [İbnihazm; II, S. 113]

(Şia) nın ilk tohumu, Peygamberimizin irtihalinde hilafet makamını işgal edecek zatın Peygamberimizin ailesine mensup zatlardan olmasını müdafea edenler teşkil etmektedirler ki yukarıda söylediğimiz veçhile bu zatlar Peygamberimizin amucası (Abbas) ile bundan daha ziyade hilâfet makamına elyak olan (Ali b. ebi Talib) idi.

(Ali b. ebi Talib) in imamete istihkakını müdafea cereyanı iptida kuvvetli değildi. Çünkü bu hususu müdafea edenler (Ensar) ve (Muhacirin) in aynı kuvvetteki iddia ve müdafearıyla karşılaşüyordu. Hiç bir taraf Kur'andan ve ya hadisden bir (Nass) e istinat etmiyor, yalnız rey ve içtihatlarıyla hareket ediyorlardı. (Ali b. ebi Talib) in kendisinin hilâfet mahalline tayinini ifade eden bir nass zikretmiş olduğu hakkında sahih bir rivayet mevcut olmadığı gibi (Ensar) ve (Muhacirin) in dahi rey ve içtihat ile hareket etmiş olmaları kendisinin bu hususta bir nass göstermemiş olduğunun bariz bir delilidir. Tarih dahi kendisinin bir nass göstermemiş olduğuna şahadet etmektedir. Nass göstermek şöyle dursun bilâkis tarih, her ne kadar teahhurla olsa da kendisinin evvelâ (ebu Bekir) e ve bilâhare de bu zatı takip eden diğer iki halifelere biat etmiş olduğunu söylemektedir.

Sahabeden (Ali b. ebi Talib) i (ebu Bekir) ve (Ömer) den efdal addedenler vardı. (Ammar b. Yasir) ve (ebu Zerr) ve (Selman) ve (Cabir b. Abüullah) ve (Abbas) ve oğulları ve (Übeyy b. kâ'b) ve (Huzeyfe) bu zümredendir.

Bidayette kuvvetsiz olduğunu söylediğimiz (Ali b. ebi Talib)in hilâfeti lehindeki cereyan gün geçtikçe kuvvet kesbediyor ve hususî bir şekil alıyordu. Bu cereyanı takip ve takviye eden Şia-i-Ali, yani (Ali b. ebi Talib) taraftarları diyorlardı ki : imamet, umumun reyile hallolunan mesailden değildir. Binaenaleyh peygamber tarafından ümmetin reyine terk ve tefviz olunamaz. İslâm dininin esasını teşkil eden bu mesele peygamber tarafından halledilmiş ve masum olması lâzım gelen bu imam bizzat peygamber tarafından tayin kılınmıştır ki bu da (Ali b. ebi Talib) dir.

(Şia) bu hususta muhaddis ve müverrihlerin bilmedikleri, daha ilâhiyat : 2

doğrusu kabul etmedikleri naslar ve tevillerle kendi mezheplerini takviye etmek isterler, Şiflerce (Ali b. ebi Talib) e (Vasi) denilmesi de peygamberimizin kendilerinden sonra hilafet makamını (Ali b. ebi Talib) e vasiyet etmiş olması iddiasına mübtenidir.

(Ali b. ebi Talib) şiflerce intihap tarikiyle değil Peygamberimizin Tansisiyle imam olup (Ali) de kendisinden sonraki imamı tansis etmiş ve bu suretle her imam kendinden evvelki imam tarafından tansis edilmiştir .

İmametın (Nass) tarikiyle sabit olması Şiânın imamlar hakkında ilâhî bir nazar beslemelerini tevliit etti. Bunlar , imamların masum olduklarını ve binaenaleyh kendilerinden hata sudur etmeyeceğini kabul ederler. (Ali b. ebi Talib) in vesayet meselesini ilk defa ileri süren yukarıda söylediğimiz veçhile (Osman b. Affan) devrinin sonlarında kendisinin hal'iyle hilâfet makamına başka bir kimsenin getirilmesi hususunda teşkil olunan gizli cemiyetlerden birini (Ali b. ebi Talib) lehine idare eden (Abdullah b. Sebe) idi. Bu adamın bidayette neşriyatı (vesayet) meselesiyle (Ric'at) fikri üzerlerinde dolaşıyordu. (Vesayet) yukarıda söylediğimiz veçhile hilâfet hususunda (Ali b. ebi Talib) in Peygamberimize halef olması idi. (Ric'at) ise "(Muhammed-S. A.) rücu edecektir, (İsa-S. A.) nın rücuunu tasdik edip de (Muhammed S. A.) in rücuunu tasdik etmeyenlere şaşılır. "deye (Abdullah b. Sebe) in ortaya atmış olduğu fikirdi ki bû fikri (Abdullah b. Sebe) bilâhare (Ali b. ebi Talib) e tatbik etmişti .

Bunu; kendisinin; yehudilikten almış olduğunu söylüyorlar. Yehudilik (İlyas) Peygamberin göğe çıktığını ve avdet ve ric'at ile din ve şerriati iade edeceğini kabul etmektedir. (İbn. Sebe) (Kasas) suresinin sekizinci ayetiyle bu hususta istidlâl etmek isterdi. Bu fikir bilâhare umumiyetle ölülerin kıyametten evvel dirilip ric'at edecekleri ve hatta bunların bazılarınca kıyamet ve ahret inkâr olunarak (Tenasuh) tarikiyle ruhların ilelebet muhtelif suretlerle bu âlemde devre girecekleri itikadına inkılâp etti .

Hakemlerin ictimandan iyi bir netice istihsal edilmemesi bir çok kimseleri meyus etmişti. Bu meyuslar zümresinden olan ve (Şia-i-ulâ) yı teşkil eden ihlâs erbabı bu saika ile vatanları bulunan (Mekke) ve (Medine) ye çekilmiş ve bunlardan (Ali b. ebi Talib) in yanında yalnız (Kûfe) li olanlar kalmışlardı.

Bu zatların çekilmeleri üzerine (Abdullah B. Sebe) meydanı daha müsait bularak harekâtına germi vermiş ve hususî muhitine almış olduğu kimselere esrarı faşetmeyeceklerine dair kendilerinden teminat aldıktan sonra bir sır tevdî etmeğe başlamıştı ki bu da (Ali b. ebi Talib)

in ülûhiyeti idi. Şianın ilk gulâtını teşkil eden bu adamlardan bazıları bizzat (Ali b. ebi Talib) e karşı : “ انت هو: sen osun,, deye bu itikatlarını izhar etmiştiler. (Ali b.ebi Talib) bunları ateşte yaktırdı ve reisleri olan (ibn. Sebe) i (Sabat) a ve (ebu Bekir ül-Kerrus) u (Cabiye) ye sürdü. (Abdullah b. Sebe) burada dahi rahat oturmayarak (Ali b. ebi Talib) in muharebelerle meşguliyetleri esnasında (Azerbaycan) ve (Irak) taraflarına efkârını neşriçin dailer gönderdi .

(Tuhfe-i-isna aşeriye S. 4-5) de görüldü veçhile Şia-i-Ali (Şia-i-ulâ); (Mufaddıla), (Sebeyye) ve (Gulât) namlarıyla dört kısma ayrılmıştilar . Bunlardan ve dördüncü kısmı teşkil edenler (Abdullah b. Sebe) in telkinatını kabul edenlerle bu işin daha ilerisine giderek (Ali b. ebi Talib)i te'lih eyleyenlerdir .

Yukarıdan beri yazdıklarımızdan anlaşıldığı veçhile Şiîliğin esas nazariyesi halifelik ve ya kendi tabirlerince imamlık meselesidir bunlarca Peygamberimizden sonra imam, (Ali b. ebi Talib) olup müteakıp imamlar ilâhî bir tayin ile teselsül ederler.

Bunlarca imamı bilmek ve ona itaette bulunmak imandan bir cüz teşkil eyler, bunlar nazarında imamın mevkii ehl-i-sünnet nazarındaki halifeye asla benzemez. Bunlarca imam lâyuhtidir ve birinci imamın Peygamberimizden almış olduğu Zahir ve Batın ilmi (?) ve kâinatın esrarı irs tarikiyle imandan imama intikal etmiş olduğundan her imam bu esrarı bilir ve müminlerine anlayabilecekleri miktarda bu esrarı talim eder. Bundan dolayı bunlarca imam en büyük muallim olup dinî ve gayrî dinî her cins malûmatı yalnız bu zatın taliminden telâkki ederler .

Bunlar; bu imamlarda ve imamların teselsülünde bir çok ihtilâfa düşmüşler, bir çok fırkalara ayrılmışlardır. Bunlar başlıca (Galiye) (Rafıda) ve (Zeydiyye) namlarıyla üç kısma ayrılmış ve bu kısımlar dahi bir çok şubelere inkısam eylemiştir. (Galiye) nin on beş ve (Rafıda) nın yirmi dört ve (Zeydiyye) nin altı şubesi vardır. Bu gün bunların içinde en ehemmiyetli olanları (İmamiye-İsna aşeriye) ile (Zeydiyye) dir. (İmamiye-İsna aşeriye); en esaslı akidelerini imamet teşkil ettiğinden ve de imamları on ikiye kadar teselsül ettirdiklerinde bu namı almışlardır. Bu günkü İranda yaşayan mezhep budur .

Bunlarca imamların teselsülü şu veçhiledir :

	Doğdu	Öldü
1 Ali b. ebi Talib	23 (Hicretten evvel)	40 H.
2 Hasan b. Ali	2h.	49
3 Hüseyin b. Ali	4	61
4 Ali b. Hüseyin (Zeynel Abidin)	38	94
5 Muhammed b. Ali (el-Bakir)	57	114-115-117

6 Ca'fer b. Muhammed (es-Sadık)	80-83	148
7 Musa b. Ca'fer (el-Kâzım)	128	183
8 Ali b. Musa (er-Rıza)	153	202
9 Muhammed b. Ali el-Hadi el Cevad	195	220
10 Ali b. Muhammed (es-Sabir)	212	254
11 Hasan b. Ali (el-Askerî)	231	260
12 Muhammed b. Hasan (el-Mehdi)		

Bu son imam olan (Mehli) babası (Hasan b. Ali) öldüğü vakit dört veya sekiz yaşında kalmış ve (Samirra) da yer altında bir ihtifagâha girmişti. Bu imamın bu suretle gaybubetinden sonra bir müddet kendisiyle görüştüğünü iddia ederek müminler ile imamlar arasında sefarette bulunmuş olanlar vardır [1] ki bu müddete (Küçük gaybet) derler. Bundan sonra (Büyük gaybet) vaki olup (sefaret) iddia edenler ortadan kalkmış ve şimdiye kadar bu gaybet devam etmekte bulunmuştur.

Bu günkü Şifliğin en canlısını teşkil eden bu İsna aşerilerden başta [328h.) de ölen (Küleynî) olduğu halde pek çok âlimlere yetişmiştir. Bunlar fıkıhlarını ve kendi imamlarından rivayet ettikleri hadislerini ve üsul-ü-hadis ve üsul-ü-fıkıhlarını tetvin etmişlerdir. İlel-i-şerayia ve kelama ve hususiyle imamete ve gaybete dair eserler yazmışlardır. İçlerinden kelâm ile İşrak hikmetini cemedden mütefelsif ve müteellih âlimlerde yetişmiştir.

(İmamiye) den imam-ı-gaip olarak (Cafer es-Sadık) ve saireyi tanıyan ve bunların zuhurlarını bekleyenler dahi vardır, Bunların hepsi meydanda olsun gaid olsun kendi imamlarından mada; Başta (ebu Bekir) ve (Ömer) oldukları halde - Zediyye müstesna - Emevîlere gasıp nazarıyla bakarlar ki bu noktada (Havaric) dahi kendileriyle müşterektirler. (Havaric) in ekseriyetini teşkil eden bedevî Araplar açık hareket ediyorlar ve yukarıda söylediğimiz vechile bunların ekseriyeti tarafınban insanın maddî ve manevî hareketlerindeki hakikî gayesini gizlemesi demek olau (Takiyye) kabul olunmayordu.

Şifler ise (Takiyye) yi kendilerine din yapmış ve bu hususta işi ifrata vardırmiş olduklarından bunlara karşı Emevîler büyük bir ihtiyat kullanmağa meçbur olmuşlardı. Bunlar alenen kıyam edemedikleri vakıtlarda hafi surette faaliyet gösterirlerdi. Binaenaleyh bu hü-

[1] Bu Sefirler dünyaya ait muratlar hususunda dahi imama müracaatlo müminleri meramlarına nail ediyorlardı. (İsna aşeriye) nin en büyük âlimlerinden biri olan (İbn. Babuye) nin ha fitzadesi (Ali b. Hüseyin) sefirlerden (ebül-Kasım Hüseyin b. Revh) a müracaatla imamdan kendisine bir erkek evlât talep etmesini rica etmiş ve cevap olarak taht-ı-izdivacında bulunan refikasından değil yakında malik olacağı Deylemli bir cariyeden iki âlim evlâda nail olacağı tebşir edilmişti (Kitab ravadat el-cennat fi ahval il-ülema ves-sa-dat S. 183)

kûmet bunları daima hafiyeler vasıtasıyla takip ve tazyik ederdi. Aynı zamanda peygamberimizin evlâdından olan zatlar dahi bu hükûmet tarafından takip edilir ve bazan sebedsiz yere hayatlarına kıyılırdı.

Şif olduğu bilinen kimselerin malları musadere olunur ve kendileri hapse atılır veya haneleri yıktırılırdı.

(Ubeydullah b. Ziyad) ve sonra (Haccac) tarafından bunlar en ufak bir şüphe ve zan üzerine öldürülüyorlardı. Her Şif kendisine Şif denilmekten ise Zindik veya kâfir denilmesini tercih ediyordu. Hatta Şiflerden biri-meşhur Esmâ'nin ceddi-(Haccac)a:“ey emir; benim babam adımlı (Ali) koyduğu için bana zulmetmiştir. Ben : betbaht bir fakirim. Emir in lûtfüne muhtacım...”, demek suretiple merhamet dilenmişti.

(Ubeydullah)ın babası olup evvelce (Şif) olmakla (Kûfe) ehalisinden Şif olanları eyice bilen (Ziyad) dahi bunların bir çuklarının ellerini ve ayaklarını kesmiş ve gözlerine mil çekmiş ve bir çok kimseleri de hurma dallarına asmıştı : (Medainî) diyorki “(Muaviye). her taraftaki valilerine Şiflerin ve (Ali b. ebi Talib) evlâdından olan kimselerin şehadetlerinin kabul edilmemesini ve aynı zamanda [Osmaniye - Osman b. Affan taraftarları] den olanların kendilerine takrip olunmalarını ve de bunlardan (Osman b. Affan)ın menakibine dair rivayette bulunanların kimler ve hanki kabilelere mensup olduklarını kendisine bildirmelerini emretmiş ve de (Muaviye) bu adamlara ihsanlar göndermiş olduğundan (Osman b. Affan)ın menakip ve fezailine dair bir çok rivayetler meydana aldı. „

Abbasiler ise (Emeviler) zamanında Şifler ile müşterek hareket etmekte bulduklarından hükûmet teşkil ettikleri vakit Şifleri tenkil bunlara daha kolay gelmiştir.

Bu tazyikat neticesi olarak bunlar; Remz-ü-tevil ve hile-vü-huda arkasına gizlenmiş olduklarından gizli iş yapmakta ve esrar gizlemekte büyük bir kudret ve meharei gösterirler.

(Ali b. ebi Talib) ve umumiyetle Haşimîlerden mada sahâbenin ve hususiyle (Osman b. Affan)ın fezail ve menakibine dair hadis vazeden Emevîlere bu hususta hahi mukabelede blunup bunlar da (Ali b. ebi Talib) ve muntazr olan mehdileri hakkında hadisler vazettiler,¹ ve hatta bu hususta Emevîlere faik bir mevki aldılar.

Bunların âlimlerinden bazıları hadis ilmile iştigal ederek sikattan olan zatlardan hadis işittler. Ve sahih olan isnatları hıfzylediler. Bilahara bu sahih isnatlar üzerine kendi mezheplerine revac verecek hadisler vazettiler. Bu suretle ehli sünnet ülemasını şaşirtmak yolunu tuttular. Bunlardan (Süddî) ve (İbni Kuteybe) diye kendilerine isim verenler olmuştur ki bu isimleri gören ehli sünnetten olan kimseler kendilerini bu namlardaki meşhur muhaddiseler zannederler.

Bundan dolayı Muhaddis (Süddî)ye - rafizlerin müfritlerinden olan bu (Süddî)den ayırmak için - (büyük Süddî) diye nam vermişlerdir. Bunların ; kendi mezheplerine göre eserler yazarak bu eserleri ehli sünnet imamlarına izafe ettikleri de vardır . (Gazali)ye isnat etmiş oldukları (Sırrülarifin) namındaki kitap bu kabildendir .

(Zevdiyye)ye gelince : Bunlar gerek fıkıh ve gerek akait ve ke-lâm itibariyle ehl-i-sünnete yakın olan ve (Ali b. ebi Talib) in hafidi (Ali-Zeyn el-Abidin)in oğlu (Zeyd)i imam tanıyanlardır . Bunlar (ebu Bekir) ve (Ömer)in hilâfetlerini sahih addederler . Bunlarca imam mansus değildir . Bu mezhep dahi e-lân (Yemen)de yaşamaktadır .

Şîilerin ehemmiyetli fırkalarından biri olan (İsmailîler - batınîler) hakkında mecmuamızın dördüncü sayısındaki (Fatımîler ve Hasan-Sab-bah) unvanlı makalemizle müteakip sayıdaki (Nasır Hüsrev) e ait ma-kalemize ve yedinci sayıdaki (Karamita ve Sinan-Raşid ed-din) namın-daki makalemize ve bunu takid eden sayıdaki (Batnîlik tarihi) hakkın-daki makalemize müracaat buyurula.

MÜRÇİE

“ (Mürctie)ye gelince : bunların esasi sözle.,
“ri küfür ve imanın tarifi ve kime mümin.,
“ve kime kâfir dunileceği (esma ve ah.,
“kâm) mesaili ile vade mukabil olan (va.,
“id) üzerinde devreder ...

(İbn . Hazm, C. 2, S. 112)

“Vücut ile yapılan dini amelleri imandan.,
“addeden ve iman taat ile artar ve günah.,
“ile eksilir ve aynı zamanda günahlardan.,
“her hangi bir günahı irtikâp eden bir mü.,
“min kâfir olur deyen ve kalben ve lisanen.,
“iman eden bir kimsenin cehennemde kal.,
“masını caiz gören kimseler (Mürctie) den.,
“değildirler . . . . .

(İbn . Hazm, C. 2, S. 113)

Yukarıda söylediğimiz veçhile Peygamberimizin vefatından sonra, sahabe hilâfet makamını işgal edecek zatın tayininde ihtilâfa düşmüş-tüler ki bu ihtilâf İslâm âleminde (Havaric), (Şia) dan başka bir de (Mürctie) nin zuhurunu intaç etmişti .

(Havaric) le (Şia) nın zuhurlarını doğrudan doğruya intaç etmiş olan bu hilâfet meselesi (Mürctie) mezhebinin zuhurunu doğrudan doğ-ruya değil, vasıta ile intaç etmişti .

(Osman b. Affan) zamanında vaki olan muharebelerden (Medine) ye avdet eden zatlar (Medine) yi bıraktıkları gibi bir sözlü; bir özlü bulmadılar . Ahaliden (Osman b. Affan) ın mazlum olarak katlolundu-ğunu iddia ile kendisinden sonra hilâfet makamını işgal etmiş olan

(Ali b. ebi Talib) den teberri edenler olduğu gibi (Ali b. ebi Talib) in hilâfet makamına ahak ve elyak olduğunu iddia edenler de vardı. Bu zatlar bu iki halifenin hiç birinden teberriye hüküm veremeyerek bu iki halife arasındaki hükmü Cenab-ı-Hakka terkettiler. [1]

Bu iki halifenin etrafında ikiye ayrılmış olan (Medine) lilerden hiç bir tarafı tahtie ve tasvip etmeyen bu zatların bu vaziyetleri her ne kadar hilâfet makamını işgal etmiş olan şahıslardan dolayı tehaddüs etmişse de yukarda söyledığımız veçhile; bu vaziyetin tehaddüsüne; hilâfet makamını işgal eden zatlar ortadan kaldırılacak olursa hakiki sebebin hilâfet meselesi olduğu görülür.

Bu iki halifeden ve bunların etrafındaki cemaatlerden teberri etmeyerek aralarındaki hükmü Cenab-ı-Hakka terkden bu zatlar bu vaziyetlerini وترجى امرها الى الله deye ifade etmiş olmalarıyla bilâhare resmiyet kespeden ve bir çok kimseler tarafından iltizam olunan bu fikir eshabına (Mürctie) namı verilmiştir ki bu fikrin ilk mümessilleri (Osman b. Affan) ile (Ali b. ebi Talib) in ikisinden de teberri etmeyerek aralarındaki hükmü kıyamet günündeki büyük muhakemeye tehir eden şahabeden (Ebi Bekre), (Abdullah b. Ömer) ve (Imran b. el-Husayn) idiler. [2]

(1) (İmam-ı azam) (Fıkh-ı-ekber)de (Osman b. Affan) ile (Ali b. ebi Talib) arasında hadis olan meseledeki bitarafılığı muhafazaya büyük bir ehemmiyet vererek ولايتوالى احدون احدوان ترد امره الى الله وهو عالم السر والنجفیات demektedir.

(Fıkh-ı-ekber şerhi), S. 5, Haydarabad basması .

(2) (İmam-ı-azam) dahi (Kitab ül-âlim vel-müteallim) inde şöyle söylüyor :

Müteallim—(İrca') ın aslı ve tefsiri nedir? ve nereden gelmiştir? haklarında verilecek karar ve hükümler tehir olunan kimlerdir?

Âlim — (İrca') ın aslı Meleklerden alınmıştır. Cenab-ı-Hak meleklerle: “müsemmaları gösterip bunların isimlerini söyleyin bakayım . . . , dediği vakit melekler, bilmemezlikle bir hataya düşeriz diye korkularından bir söz söylemeğe cesaret edemediler ve sustular ve: “bizim bildiğimiz bir şey yoktur meğer ki sen bildiresin . . . , dediler. Sorulan her hangi bir suale bilmeden cevap vermeğe kalkışan kimsenin cevabı-tesadüfen doğru çıkacak olursa bu kimse bu cevabından dolayı takdire lâyık olmaz. Çünkü cevabın doğruluğunu tesadüfe medyundur. Bunun içindir ki Cenab-ı-Hak Peygamberine “senin ilminin hiç tealluku olmayan işlerin arkasına düşme. Çunki, kulak, göz ve kalb . . . bunların hepsi bu işlerden dolayı suale maruz kalacaktır . . . isra suresi otuz altıncı ayet “buyurmuş ve Peygamberine, kendisine yakın husule gelmemiş iken hiç bir kimse hakkında zan ile iftiraya ve ya muhasamaya kıyam etmemesini emretmiştir :

(İrca') ın tefsirini de bir misal ile izah edeyim :

Sen, aralarında hiç bir ihtilâf bulunmayan bir zümre içinde iken bunları bu halde bırakıp işlerinden çıktıktan sora o kimselerin ihtilâfa düşdüklerini ve yekdigeriyle mukateleye kıyam eylediklerini duymuş ve avdetinde hakkaten bu kimseleri duyduğun gibi ihtilafa düşmüş ve her taraf kendisinin haklı, diğerinin haksız olduğunu iddia ile mukateleye kalkışmış buldun ki leh vealeyhlerinde kendilerinden başka şahadet edecek kimseler bulunmayan bu adamlar hakkında — her ne kadar aynı zamanda bu iki tarafın ikisinin de haklı olmadıklarınabil diğın halde — senin en doğru

(Havaric), (Osman) ve (Ali) ve bunların taraftarlarını, ve (Şia) dahi (Ebu Bekir), (Ömer) ve (Osman) ve muavinlerini tekfir ediyor ve bunların her ikisi de Emevîleri kâfir addediyorlardı .

Bu sırada (Osman b. Affan) ile (Ali b. Ebi Talib) hakkında bir hüküm vermeyen mezkûr sahabîler gibi bu üç zümreden hangisinin müsîp ve hangisinin muhti olduğunu tayine muktedir olmadıklarını itiraf ile aralarındaki hükmü Allah-ü-tealâya terkedenler oldu ki artık (Mürcie) lik bunlarla resmî surette teşekkül etmişti .

Malûmolduğu veçhile (Havaric) mezhebi (iman) ve (küfr) ün nelerden ibaret oldukları ve kime mümin ve kime kâfir denileceği meseleleri üzerinde, kısaca söylenmek icap ederse (esma ve ahkâm) meseleleri dahilinde dolaşmaktadır .

Bunlar vücut ile yapılan dinî amelleri imandan cüz' addettikleri gibi günah hususunda dahi ileri giderek büyük günahları küfür addetmişlerdir . (Şia) dahi imamet hususunda ifrat ile bunu imanın esas rükünlerinden saymışlardır .

Bu fikirleri temsil eden (Havaric) ve (Şia) dan hangisinin haklı ve hangisinin haksız olduğunu tayin etmeyen (Mürctie) (Havaric) gibi dinî amelleri imandan addetmedikleri gibi büyük günahlardan birini irtikâp eden kimsenin kâfir olacağını da kabul etmiyor ve aynı zamanda (Şia) ya muhalif olarak da imama iman ile onataatı imandan cüz' addetmiyorlardı .

Aşağıda görüleceği veçhile bu esnada (Mutezile) dahi (Havaric) gibi ameli imandan addediyor ve amali terkedenleri ve günah irtikâp eyleyenleri iman dairesinden çıkarıyorlar ise de (Havaric) gibi küfür dairesine de sokamadıklarından bunların küfür ile iman arasında bulduklarını söylüyorlar ve büyük günah irtikâp edenler—(Havaric) e göre küçük günah irtikâp edenler dahi — tevbe etmeden ölürlerse ebedî cehennemde kalacaklarını iddia ediyorlardı .

(Havaric) gibi masiyet irtikâp edenler hakkında küfürle ve ya (Mutezile) gibi bunların küfürle iman arasında oldukları suretiyle hükmi-lemasiyet erbabından teberrî etmeyerek bu bapta hükümü Cenab-ı Hakka terk ve tehirden ibaret olan ve imamet meselesinde saymayan (Mürctie) liğın tahlili neye müncer oluyor ?... Dinî amelleri icra etmeği ve günah irtikâp etmemeği imanın hakikatinden hariç addetmeğe ve imanet meselesinde müsamahakâr olmağa değilmi ?... Evet ... Bu mezhep erbabı bu neticejery kabul ediyorlar ve bunların pek

---

hareketin tevekküftür . İşte (İrcâ') bu tevekküftan ve leh ve aleyhte karar vermeyerek her iki tarafı da tevelli etmekten ibarettir .

(Kitab el-âlim vel-müteallim, veraka. 10; Umumi kütüphane, 1507)

çokları imanı : yalnız “Allah-ü-tealâyı ve Peygamberi kabulden ibaret,, addediyorlardı .

Bunlarca küfür erbabına taatin bir menfaati olamayacağı gibi imanı olan kimseyede masiyetin bir mazarratı dokunamazdı , ve bunlarca imamet meselesindeki müsamaha neticesi olarak emevîlere karşı mü-salemetkârane hareket lâzımdı

Bunlar, yukarıda söylediğimiz gibi haklı ve haksızları tefrik edemeyerek hükmü Cena-ı-Hakka terk ve tehir etmelerinden dolayı (Mürctie) namını almış oldukları gibi ameli imandan tehirleri ve ya iman erbabına masiyetin bir zararı dokunmayacağını söyleyerek ümit kapılarını açmalarıyla bu namı almış olabilirler ki bu bakıma göre bu isim kendilerine (Havaric) ve (Mutezile) tarafından verilmiş olur. Şifler gibi (Ali b. ebi Talib) i takdim etmeyerek hilâfet hususunda kendisini dördüncü dereceye tehirlerinden dolayı da bu namı almış olabilirler ki bu bakıma göre de kendilerine bu isim Şifler tarafından verilmiş olur. Netekim (İbn ün-Nedim) in Fihrist, S. 178 inde görüldüğü veçhile (Ebülcarud) hakkında (Cafer b. Muhammed-Sadık) ın ارجاءنا اولی dediğini görüyoruz ki bunun manası [ehli beyt taraftarı iken, daha doğrusu (Ebu Bekir) ve (Ömer) ve (Osman) ın hilâfetlerini sahih addetmiyorken (Zeydî) olmakla bu zatların hilâfetlerini sahih addederek (Ali b. ebi Talib) in hilâfetini tehir etti demektir.] Tehir manasının arzolunan maddelerin hepsinide yürüye bilmesi mümkün olduğundan her mezheperbabı kendi görüşlerine göre bunların her hangi bir noktada kendilerinden ayrılışlarını nazar-ı-iti-bara alarak bu noktada teahhur ve ya bu noktayı tehir etmelerinden dolayı kenilerine bu ismi vermişlerdir .

Netekim mecmuamızın 11 inci sayısında neşrolunmuş olan (Ker-ramîler) namındaki makalemiz münasebetiyle pek fazıl meslekdaşımız (Massiynon) un neşrettiğiminden bir mektupla bizi haberdar etmiş olduğu İslâm tasavvufuna ait henüz basılmamış eserler mecmuasında görüldüğü veçhile (s. 24) muhadisler amelleri imanın hakikatine sokmayan ve amelleri imandan tehir edenlere (Mürctie) dedikleri gibi Kerramîler de bu namı amelin farziyyetini nefy edenlere vermiştiler .

Bu mezhep hakkında, İslâm ilimlerinin hepisinde olduğu gibi, kendisinin dahi söylediği veçhile (Minac üs-Sünne-C. 2, S. 142) İslâm mesheplerinin tarihinde dahi geniş ve sahih vükuf sahibi olan (İbn. Teymiyye) nin (el-Fürkan beyn el-hakkn velbatıl) namındaki risalesinde (S. 27 ve müteakip) verdiği malûmat şudur :

“(Mürctie) mezhebi tekevün etti. Bu mezhep mensuplarının ekseriyetini (Kûfe) liler teşkil ediyorlardı. Bunlar (Havaric) ve (Mutezile) ye munakız olarak amelleri imandan saymıyorlardı. Bu bid’at kendi-

lerine izafe olunan (Hammad b. ebi Süleyman) ve (Ebu Hanife) gibi zatlarla ehl-i-sünnetin sairleri arasındaki ihtilâflar hüküm ve manaya kadar nüfuz etmiş olmayıp isim ve lâfızda kalmış olduğundan en hafif bir bid'at sayılmağa sezadır [1] „.

(Mekalât-i-islâmiyyin) de bunların (iman)ın tarifinde on iki fırkaya inkisam etmiş oldukları ve on ikinci fırkayı da (Kerramîler) in teşkil etmekte bulvndukları görülmektedir,

(Cebriyye - Cehmiyye) ve (Kaderiyye) mezheplerine mensup olanlardan dahi (Mürctie) ye bazı noktalarda iştirak edenler bulunduğundan bu; diğer mezheplere mensup olanlardan asıl (Mürctie) yi tefrik için kendilerine (Mürctie-i-halise) denilmektedir :

(Basra) lı (Muhammed b. Şebib)e tabi olan (Şebibiyye) (şimriyye) ve (Halidiyye) gibi (Mürctie-i-Kaderiyye) den olanlar olduğu gibi (çeh-bîsafhvau) in tabilerinden (Müsciyeikadariye) den olanlar dahi vardır. (Şehristanî) bunlara bir de (Mürctie-i-Havaric)i ilâve ederek (Mürctie)yi dörde taksim ediyor .

(Makrizî) nin (Hutat) ında (C. 2, S. 350) de görüldüğü veçhile bu dört kısım(Mürctie) den (Mürctie-i-halise) mahallinde (Sâlihîyye) yi zikredenler dahi vardır .

(İbn Hamz) (Mürctie) fırkaları içinde sünnete en yakın olmak üzere İmamıazamın fırkasını gösteriyor ve en uzağı dahi (Cehm) in fırkası olduğunu söylüyor .

(Eganî-C. 13, S. 50, Mısır basması-Sasi) de emevîler devri şairlerinden ve (Mürctie) den (Sabit b. Kutna) nin bu mezhebi izah eden on beş beytli bir kasidesi mevcuttur ki bu bapta kıymetli bir vesika olduğundan üçüncü beyitten itibaren aşağıya doğru terceme ediyoruz :

“Ben Rabbime karşı bir teahhüt altına girdim, eger o teahhüdümü „ ifaya muktedir olabilirim (Uhud) gazasındaki şehitler mertebesine „ yükselir ve onlarla komşu olurum .”

“Ey Hind, eyice dinle ... Bizim mezhebimiz : yalnız Allah-ü-tealâya “ kulluk etmek ve ona hiç bir şerik koşmamaktır . İşlerde iştibah edilecek olursa onlarda bir hüküm vermez ve hükmü Allah-ü-tealâya terkeyleriz . Fakat iştibaha mahal olmayan işlerde; Meselâ açık bir zulüm ve ya aşikâr inat ve ısrar karşısında sarahaten hükmümüzü veririz .”

“Müslimlerin hepsi İslâm dini üzerindedirler ... Hiç biri tekfir olunmaz . Netekim müşriklerin hepsinin de kendi dinlerindeki vaziyetleri “ mütesavidir .”

“ Bizce; Cenab-ı-Hakkı tevhit eden bir kimseyi müşrik yapacak bir

[1] (Mürctie) ile sair ehl-i-sünnet arasındaki nizalların lâfzî olduğunu öğrenmek ve bu hususta pek istifadeli izahat görmek isteyenler mezkûr risalenin mezkûr sahifesini takip etsinler ,

“ günah yoktur. (Müslimanlardan hiç bir kimsenin küfriyle hükmolunmaz.
“ Günah ne kadar büyük olursa olsun imanı izale edemez). ”

“ Bizim kanımızı dökmek isteyenlere karşı müdafeye mecbur kal-
“ dığımız zamanları istisna edecek olursak başka bir zamanda asla kan,
“ dökmeyiz . . . ”

“ Dünyada her kim Allah-ü-tealâdan ittika edecek olursa yarın kı-
“ yamet gününde hesabını verdiği vakıt bu ittikasının ecr-ü-mükâfatını,
“ alacaktır . . . ”

“ Allah-ü-tealânın hükm-ü-kaza buyurmuş olduğu şeyleri reddetmeğe,
“ kimsenin kudreti kâfi değildir. Allahın kaza buyurmuş olduğu meva-
“ ddan hiç biri hikmet dairesinden hariç değildir . . . ”

“ (Havaric) in hepsi ibadet ve taat ehli olsalar da itikatlarından ”
“ hata eylemektedirler . . . ”

“ Gerek (Ali) ve gerek (Osman) Allah-ü-tealâyâ asla şirk etmemiş . . .
“ olan iki kuldurlar.. Aralarında cereyan eden hadiselere ait hükümleri,
“ Allah bilir. Her ikisi de hareketlerinin hesabını verecek ve karşılığını,
“ göreceklerdir. Bunların hisaba çekildikleri zaman verecekleri cevabın,
“ ne olacağını Allah bilir... Ve kullardan her bir kul tek başına hisap,
“ vermek için Allahın huzuruna çıkacaktır . . . ”

Sevgili talebemizden Orhan beyin; (Van Viloten) namında bir zatın
(Mürctie) hakkında yazmış olduğu ufak bir eserden bize terceme ettiğine
göre; buzat; (1875) de doktor (Hutoma) ın (Şehristani) den istifade ile
(Mürctie) e bahsetmiş olmasıyla beraber bu fırkanın teşekkül ve tari-
hine dair kâfi malûmat vermemiş olduğunu ve (Eganî) ile (Taberî)
tarihi neşrolunmuş olmasına rağmen bunlara dahil olan malûmatın
artmamış bulunduğunu ve doktor (Goltsiher) dahi (Mürctie)nin haricilere
mukabil müsamahakâr vaziyetlerini göstermiş olmakla beraber (Mürctie)
kelimesinin manasını tenvir etmediğini söylemektedir.

Bu zat dahi bizim (Eganî) den naklettiğimiz (Sabit b. kutna) nın
kasidesinden ve (Şehristanî)den naklen (Muharip b. disar)ın ve (Taberî)
de naklen (Nasır b. Seyyar) ın şifirlerinden bahsediyor ve (Makdisî)
[(Goeje) tabı S. 398]de (Mürctie) nin cünüp oldukları zaman yıkanma-
dıkları mezkûr olduğunu söylüyor.

bitmedi

M. Şerefeddin

Istanbul darülfünunu Kelâm tarihi müderrisi